

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

بررسی تطبیقی شعر بزرگسالان و کودکان با بسامد هنجارگریزی

نعمت الله نوروزی

کارشناس ارشد زبان شناسی ، دانشگاه سمنان ، سمنان ، ایران

چکیده

یکی از مفاهیمی که ساختگرایان روسی در مطالعات ادبی مطرح می‌سازند «بیگانه‌سازی» یا «آشنایی زدایی» است که در آن شاعر می‌کوشد تا زبان خود را از طریق «هنجارگریزی» و «قاعده افزایی» از زبان خود کار متمایز سازد. ازمنظر لیچ هشت نوع هنجارگریزی را می‌توان در شعرها مشاهده کرد که عبارتند از: واژگانی، دستوری، معنایی، زمانی، گویشی، سبکی، نوشتاری و آوایی. هدف از انجام این تحقیق، بررسی تطبیقی شعر بزرگسالان و کودکان با بسامد هنجارگریزی است. نتایج حاصله حاکی از آن است که میزان هنجارگریزی در شعر بزرگسالان نسبت به شعر کودک بیشتر است. جز در مورد هنجارگریزی نوشتاری بقیه‌ی انواع هنجارگریزی‌ها در دو گونه‌ی شعری مطالعه شده دیده می‌شود. به نظر می‌رسد که هنجارگریزی معنایی در این دو گونه‌ی شعری در جایگاه اول قرار داشته باشد و کودکان و بزرگسالان به یک نسبت برای درک معنی شعر به چالش می‌افتند.

کلمات کلیدی: هنجارگریزی، شعر کودکان، سبک، آوایی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱- مقدمه و بیان مساله

از منظر لیچ (۱۹۶۹) در ایجاد هر گونه اثر هنری در زبان و اعمال فرایند برجسته‌سازی ۱۰ به دو صورت می‌توان عمل نمود: اول آنکه از آنچه که زبان هنجار نامیده می‌شود خارج شویم که به آن قاعده کاهی می‌گوییم و دیگر اینکه بر این هنجار موجود چیزی بیفزاییم. او این دو گونه ی برجسته سازی را تحت دو نام هنجارگریزی و قاعده افزایی معرفی کرده است (لیچ، ۱۹۶۹: ۴۲-۵۳). با توجه به برجسته سازی، هنجارگریزی را در سه سطح: ۱- معنا ۲- صورت ۳- واجی و خطی می‌داند و هشت نوع قاعده کاهی را تبیین کرده است که عبارتند از معنایی، نحوی، واژگانی، گویشی، سبکی، زمانی، نوشتاری و آوایی. او منظور از آفرینش ادبی را آفرینش در این هشت حوزه ی هنجارگریزی می‌داند. امروزه ادبیات کودک و جایگاه آن در مجموعه ی موضوعات ادبی توجه بسیاری از ادیبان و ادب پروران را به خود جلب کرده است. با اینکه در زمینه هنجارگریزی در اشعار بزرگسالان و کودکان در زبان فارسی پژوهش‌هایی صورت گرفته است و نوع هنجارگریزی‌ها در شعر کودکان و بزرگسالان به صورت مجزا نشان داده شده است اما در هیچ موردی تفاوت در شعر کودکان و بزرگسالان از نقطه نظر انواع هنجارگریزی‌های رایج بررسی نشده است. لذا در راستای این تحقیق نگارنده بر آن شده تا با انجام پژوهش حاضر بتواند تفاوت‌های موجود در این دو نوع شعر را بر اساس هنجارگریزی‌های تعریف شده توسط لیچ مشخص سازد.

۲- هنجارگریزی

هنجار در لغت یعنی آیین قانونمند و متعارف و در اصطلاح، هنجارگرایی عبارت است از رعایت اصول و فنون و قواعد زبان متعارف، مرسوم و معیار در شعر.

هنجارگریزی عکس هنجارگرایی و منظور از آن به هم ریختن و شکستن و عدول از قوانین و قواعد زبان متعارف و معیار است. لیچ (۱۹۶۹) هنجارگریزی را گزینش عناصری نامتعارف از میان امکانات بالقوه‌ی زبانی تعریف می‌کند (صفوی، ۱۳۷۳: ۴۷).

۲- انواع هنجارگریزی (قاعده کاهی) ادبی

۲-۱- واژگانی

واژه سازی و یا ابداع کلمات جدید یکی از روشن‌ترین راه‌هایی است که در آن یک شاعر ممکن است دامنه‌ی منابع یک زبان را افزایش دهد. نه تنها این ویژگی مختص به شاعران است بلکه روزنامه نگاران، دانشمندان و کپی رایت کنندگان که سه نمونه‌ی دیگر از زبان هستند برای دلایل متعددی به عنوان ابداع کنندگان واژه‌های جدید محسوب می‌شوند. حتی شهروندان عادی در مکالمات روزمره‌ی خود اغلب از واژه سازی به عنوان سریع‌ترین راه برای ابراز احساسات و یا بیان عقاید خود استفاده می‌کنند. این کلمات جدید اگر برای مقصود فعلی (آنی) ساخته شوند به آنها «شکل کنونی» نامیده می‌شوند. برای مثال اگر برای یک موقعیت منحصر به فرد باشند نه به عنوان تلاشی جدی برای تقویت کردن و افزودن به کلمات در موقعیت‌های جدید، کلمات ابداعی شاعر بیشتر می‌توانند در حیطه‌ی شکل آنی واقع شوند و اگرچه به طور آشکارا واژگان ابداع شده‌ی ادبی نسبت به نوع محاوره‌ای خود، تمایل به سمت این دارند که کمتر دچار زود گذرایی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

شوند. یک شعر موفق بارها و بارها توسط معاصران خود شاعر و نسل های بعد از او خوانده می شود چنانچه کلمات بسیار زیادی در زبان انگلیسی وجود دارند که از شعر زاده شده اند. این گمراه کننده است که پیشنهاد شود ابداع واژه به عنوان یک هنجارگریزی از قواعد واژگانی است (نبوی، ۱۳۷۶: ۲۴).

یک توضیح صحیح تر این است که قاعده‌ی موجود (واژه سازی) با یک تعمیم کلی تر از مرسوم بیان شود و آن این است که محدودیت‌های رایج در عملکرد آن مستثنی می گردند. برای مثال در زبان انگلیسی که پیشوند (fore) به یک فعل می چسبد برای بیان معنی ((پیش- جلو)) حال در نظر بگیریم اگر در مورد اعمال این قاعده آزاد باشیم می توانیم به بعضی از فعل ها آن را اضافه کنیم که چیزی عجیب و غریب می سازد. (Foretell, fore appear) اما این قاعده در حقیقت به عده‌ی محدودی از موارد محدود شده است. تی اس الیوت در «در سرزمین باطل» از این گروه فعل ها با آوردن fore suffer استفاده کرده است (هارلند، ۱۳۸۲: ۷۱).

“And I Tiresias have fore suffered all”

۲-۲- دستوری

برای تشخیص و تمایز بین انواع هنجارگریزی‌های دستوری باید با خطی سنتی که بین ساخت واژه و نحو کشیده می شود شروع کنیم. بین پیچیدگی ساختاری به یک درجه‌ی غیر معمول برای مثال: (our heart's charity's hearth's fire) و دستوری بودن و نیون برای مثال:

(I don't like him) تمایز قائل می شویم.

دومین تمایز بین ژرف ساخت و رو ساخت جمله است:

ژرف ساخت جمله مستقیماً معنی جمله را بازتاب می دهد در صورتیکه روساخت به روشی که جمله در آن دقیقاً به زبان می آید، مرتبط می شود. برای مثال در جمله ی مجهول: (مدرسی، ۱۳۸۷: ۶۶).

“Gladstone was revered by his supporters”

۲-۳- آوایی

الگوهای آوایی حتی بیشتر از ساخت‌های نحوی در سطح روساخت هستند. بنابراین شگفت انگیز نخواهد بود که هنجارگریزی آوایی در شعر انگلیسی از اهمیت کمی برخوردار باشد. اما این در مورد تمامی زبان های دنیا صدق نمی کند. در بعضی از فرهنگ‌های بومیان آمریکا، خصوصاً نوتکا از بر خوانی ادبی کاملاً از کلام معمولی به وسیله‌ی گروهی از مشخصه‌های هنجارگریزی آوایی بی نشان شده است. در انگلیسی فقط تلفظ‌های غیر معمول گواهی‌های قراردادی در سرایش آثار منظوم هستند. حذف، ابدال، قلب و غیره. تلفظ ویژه برای تسهیلات قافیه‌سازی استفاده می شوند. برای مثال هنگامی که اسم wind مانند فعل wind تلفظ شود. این هنجارگریزی همچنین

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در شعرهای معینی در قرن نوزدهم تکیه کلمات را در جایگاهی غیر معمول قرار می‌داد. تمایز این نوع از هنجارگریزی برای ضرورت وزن شعری، بدون تاثیر باستانی و یا بدون پیروی از قاعده‌ی «خوش آهنگ‌سازی کلمات» بسیار سخت است. گلریز، صالح در مقاله‌ی تحت عنوان «قاعده کاهی در نثر گلشیری» برای مثال هنجارگریزی آوایی می‌آورد:

آن می که می گوید دوست دارم

خنیاگر غمگینی ست

.....

آن که گوید دوست دارم

دل انده‌گین شبی است

که مهتابش را می جوید .

(احمد شاملو، غربت‌های کوچک)

شاعر واژه « andohgin/ انده‌گین» را به جای واژه « anduhgin/ اندوهگین» به کار برده است؛ یعنی به جای واژه [u]، از واژه [o] استفاده کرده است.

۴-۲- نوشتاری

به اندازه‌ای که املائی کلمات، تلفظ را بیان می‌کنند هر تلفظ عجیب و غریبی به وسیله‌ی شکل عجیب و غریب نوشتاری کلمه بازتاب داده خواهد شد. اما نوعی از هنجارگریزی نوشتاری وجود دارد که با گفتار وجه اشتراکی ندارد. نمونه‌ی واضح آن ویژگی ترتیب خط به خط شعر در چاپ است که حاشیه‌ی سمت راست (در نوشتار انگلیسی) شعر در نسخه‌ی چاپی در روی کاغذ به صورت غیرمعمول خالی است. دو شاعر آمریکایی که امکانات الگوهای بصری شعر را کشف کردند ویلیام کارلوس ویلیامز و کامینگز هستند. کامینگز به خاطر استفاده‌ی از دیگر انواع هنجارگریزی نوشتاری معروف است: دست کشیدن از حروف بزرگ در نوشتار و عدم استفاده از علائم نوشتاری رایج، در هم آمیختن کلمات و استفاده‌ی غیر عادی از پرانتزها و غیره. برای او نوشتن با حروف بزرگ، فاصله گذاری و استفاده از علائم نگارشی نه به شکلی که رایج است از ابزارهای رسا برای بیان عقیده اش شده‌اند. او از قالب حروف چینی مانند یک پالت نقاشی استفاده کرده است. بعضی از کارهای او در شعر بصری مانند پیام‌های رمزداری است که برای رمز گشایی‌شان باید از مهارتی استفاده کنیم که گویی برای حل کردن جدول کلمات متقاطع لازم است (نبوی، ۱۳۷۶: ۳۶-۳۸).

مثال زیر ساده و گویاست:

seeker of truth

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

follow no path
all paths lead were
truth is here

کوتاهی این شعر ما را قادر می‌سازد به یک استفاده‌ی ویژه‌ای اشاره کنیم که هنجارگریزی نوشتاری می‌تواند در آن جا داده‌شود. ابهامی از برخورد بین واحدهای مفهومی که به وسیله‌ی خطوط و نحو بوجود می‌آید. برحسب خط گذاری شعر با یک جمله‌ی خبری به پایان می‌رسد: (truth is here)

اما برحسب نحو، (truth is) باید متعلق به بندی باشد که درخط قبلی شروع شده است. بنابراین (here) به جای مانده که به عنوان یک نتیجه‌ی حالت تعجبی جمله باقی می‌ماند. ارزش کل شعر بر محور این ابهام است که البته نمی‌توانست به دست آید اگر شاعر از حروف بزرگ و علائم مرسوم نگارشی استفاده می‌کرد (هارلند، ۱۳۸۲: ۷۵).

۵-۲- معنایی

دابلویو.بی.یتس بر این باور بود که یک عامل غیر منطقی در تمام اشعار بزرگ وجود دارد. این در حقیقت، لحاظ کردن یک شعر به عنوان گونه‌ای غیر منطقی القا بخش است. شعر «تکه ای از دیوانگی فیلسوفانه» است موقعی که میخواهیم از هنجارگریزی معنایی سخن به میان بیاوریم.

منطقی است که هنجارگریزی معنایی را از نظر ذهنی به "بی معنایی" یا "پوچی" ترجمه کنیم. وقتی از معنی در این بافت استفاده می‌کنیم، در یک روش ذهنی-ادبی محدود که در آن از یک ریاضی دان و یا یک منطق دان کمک گرفته می‌شود استفاده کرده‌ایم (مدرسی، ۱۳۸۷: ۶۹).

جمله‌ی "the child is the father of the man" در یکی از آثار ورد ورث با سخاوت و بخشش استانداردهای شعری، دیگر بی معنا نیست. در واقع ارزش صوری عجیب و غریبش به آن قدرت ناهنجاری می‌دهد اما با استاندارد های فیلسوفان این غیر ممکن است برای X که پدر Y باشد در حالیکه X یک بچه باشد و Y یک مرد. ممکن است از جهت دیگری به این ناهنجاری نزدیک شویم و آن اینکه بگوییم پوچی ظاهری در جمله‌ی بالا خواننده را مجبور می‌کند که برای تعریف و تفسیر منطقی چنین پدیده‌ای به دنبال فرهنگ لغت باشد. او مجبور است که پدر را به عنوان مفهومی غیر از نیا و جد حساب کند و یا در مثالی مشابه در اثر کیتس، در جمله‌ی "truth is beauty, beauty truth" یک معادله‌ی بد و بی‌پرده از نظر فرمول ریاضی و یک محدودیت فلسفی ایجاد کرده است beauty=truth:

این تعریف از truth و beauty در برابر همدیگر خیلی نسبت به چیزی که فرهنگ لغت سعی می‌کند نشان دهد متفاوت و عجیب و غریب به نظر می‌رسد. برای مثال وقتی که می‌گوییم این داستان زیاست منظورمان این نیست که این داستان درست است. در شعر انتقال معنی یا استعاره در معنای گسترده‌ی آن، فرایندی است که پوچی ادبی ذهن را به سمت فهمیدن یک طرح مجازی رهنمون می‌سازد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هنجارگریزی معنایی یعنی تخطی از معیارهای تعیین کننده‌ی هم آبی واژگان، به عبارت دیگر یعنی تخطی از مشخصه‌های معنایی حاکم بر کاربرد واژگان در زبان معیار یا به عبارت دیگر در نقش ارجاعی زبان. برای روشن تر شدن مطلب ابتدا مثال‌هایی از زبان معیار می‌آورم. فعل « خواندن » را در نظر بگیرید. خواندن فعلی « دو ظرفیتی » است و فاعلی می‌خواهد با مشخصه‌های (+ انسان) (با این فرض که ممکن است دستگامی کتاب‌خوان وجود داشته باشد یا بوجود بیاید در حال حاضر کاری نداریم) و (+ با سواد) و مفعولی می‌خواهد با ویژگی (+ نوشتار). (سجودی، فرزان ۱۳۷۸)

۲-۶- لهجه‌ای (گوشی)

لهجه‌گرایی یا قرض گرفتن ویژگی‌های اجتماعی و یا منطقه‌ای گویش‌های معین، یکی از شکل‌های کوچک تصدیق ادبی بودن متن محسوب می‌شود. برای شاعر لهجه‌گرایی ممکن است برای اهداف زیادی استفاده شود. در اثر "تقویم شرفرد"، استفاده‌ی اسپنسر از واژگان منطقه‌ای خود از قبیل (heydguyes) نوعی رقص، (rondes) گوساله‌ی جوان و (wimble) به معنای چابک و زرننگ یک مزه‌ی روستایی را که سرشار از عاطفه و احساس شعر و موسیقی روستایی است بیرون می‌کشد (شمیسا، ۱۳۷۸: ۶۳).

نمونه‌هایی از کاربرد واژگان محلی در شعر شفيعی کدکنی:

«چرخ ریسک» وان چرخ ریسک پیک و پیغام بهاران/ در آن سکوت منتظر آواز برداشت

«سبزا» در موزه‌های نیزه گذاران دشت رزم/ روید سبزا و ببالید و زرد گشت (شفيعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۳۴-۳۵).

۲-۷- سبکی

شاعران معاصر از آزادی‌شان نسبت به زبان شعر حمایت کرده‌اند. قرض‌گیری از زبان دیگر و استفاده از سبک‌های غیر ادبی، خلاقیت جدیدی نیست اما شاعران قرون اخیر از این ابزار با بی‌پروایی بهره‌جسته‌اند. قرض‌گیری سبکی در شعر تقریباً همیشه با یک ناسازگاری از "ترکیب سبکی" همراه می‌شود (نبوی، ۱۳۷۶: ۴۷).

تی اس الیوت در اثرش (The Waste Land) عبارات ادبی و عبارت پردازی موجود در روزنامه‌نگاری را کنار هم قرار داده است:

The nymphs are departed

Departed, have left no addresses

ناوتنی در آغاز اثرش "درس‌هایی از جنگ" می‌آورد:

To-day we have Naming of Parts. Yesterday,

We had Daily Cleaning. And to-morrow morning,

We shall have What to Do after Firing. But to-day,

To-day we have Naming of Parts. Japonica

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

Glistens like coral in all of the neighboring gardens,

And to-day we have naming of parts.

در اینجا تاثیر دو سبک در هم آمیخته شده - آموزش تیر اندازی و توضیح غزل گونه‌ی آن - با روشی متهورانه اما نه با تاثیر یکسان به صورتی کنایی آورده شده است. در چهار خط اول، برای آخرین واژه "Japonica" باید از یک کلمه‌ی تحت لفظی از یک آموزش دهنده‌ی تیر اندازی گرفته شده باشد. آنها ساختار تکراری ساده و بی تکلف از سبک سخنرانی را دارند و شامل عباراتی به روشی منظم و ماشینی نظامی اند که در آن احساس می شود چاپ شدن آنها با حروف بزرگ برای این است که نشان دهد موقعیت و جایگاه این حروف به عنوان عناوینی در کتابچه‌ی راهنمای تیر اندازی گرفته شده‌اند (مدرسی، ۱۳۸۷: ۷۴-۷۶).

۸-۲- زمانی

شاعر آزادی زبان را دارد به این مفهوم که زبانی که به کار می‌گیرد محدود به دوره‌ای نیست که خود او در آن است. باید گفته شود که در حقیقت ابزار زبان شعری انگلیسی، زبان انگلیسی است که به عنوان یک کل تاریخی و نه به عنوان یک سیستم در زمانی که نویسندگان معاصر از آن استفاده می‌کنند، محسوب می‌شود (هارلند، ۱۳۸۲: ۸۳).

جیمز جویس بر این باور است که نویسنده باید تاریخ زبان خودش را بشناسد و یا به طور خلاصه، باید یک واژه شناس باشد. تی اس الیوت نقطه نظری مشابه را در عباراتی کلی تر بیان می‌کند.

هنگامی که او می‌گوید "هیچ شاعری...!" این خود معنی کاملی را می‌رساند. اهمیت و قدر و منزلت شاعر همانی است که او در ارتباط با شاعران و هنرمندان در گذشته بدست می‌آورد. این گونه احساسات کمک می‌کند به اینکه بدانیم چرا بسیاری از شاعران احساس کرده‌اند با شاعران و نویسندگان نسل های قبل در استفاده از یک زبان ارتباطی و یک ابزار مشابه شریک بوده‌اند، هرچند که این زبان در گذر از تاریخ دچار تحولاتی شده است. آنچه که شاعر به عنوان ارث زبانی خود می‌بیند حتی ممکن است شامل زبانهای مرده هم شود برای مثال زبان های لاتین و یونانی.

برجسته‌سازی زبان گاه از طریق قاعده‌های زمانی انجام می‌شود، یعنی نویسنده یا شاعر کلماتی را که متعلق به دوران گذشته است و امروزه کم رنگ شده و بسامد خود را از دست داده است به کار می‌برد. گلشیری از جمله نویسندگانی است که در آثار خود از این قاعده‌های به تناسب استفاده کرده است. شفیعی کدکنی در مورد باستان‌گرایی می‌گوید: این مفهوم محدود به احیای واژگان مرده نیست، حتی انتخاب تلفظ قدیمی‌تر یک کلمه، خود، نوعی باستان‌گرایی است. «وارونه» اگر امروز، مثلاً به معنی معکوس کار رود و در هنجار عادی گفتار جای داشته باشد، باستان‌گرایی خواهد بود، اگر به جای وارونه، واژگونه، باژگونه، واژون و امثال آن را به کار بریم. (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۵).

— پدر سرداری شمسه مرصع پوشیده بود. (گلشیری، هوشنگ ۱۳۸۰: ۳۲)

— از قرص ماه یا مثلاً پیرزن دروغ زن خبری نبود. (گلشیری، ۱۳۸۰: ۲۱۱).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۳- هنجارگریزی های موجود در «آثار سروده شده برای کودکان»

۳-۱- هنجارگریزی واژگانی

۱- هول هولکی، یواشکی، پس پسکی

توی آب حوض می چرخیدن. (مجید سیف، گوگولی که سرما خورده: ۶)

در این بند، شاعر قید جدیدی ساخته است که قبلا وجود نداشته است و در نوع خود یک ابداع به حساب می آید.

۲- مرغک شاد پاکوتاه

گردن هما

دور گردنش به طوق داشت. (قصه های طوقی: ۲)

«گردن هما» ترکیبی جدید است که شاعر برای بیان مقصودش دست به ابداع آن زده است.

۳- بدوز بدوز سوزن من

سوزن آهن تن من (قصه های طوقی: ۲۲)

«آهن تن» صفتی جدید است که به جای صفت «آهنین» به کار گرفته شده است و شاعر با این کار به هنجارگریزی واژگانی روی آورده است.

۵- درخت سبز پوشم شکفته ام به گلشن

بهار منچه بارم پر از شکوفه ام من (حمیرا شفاوردی، ۱۰۸ ترانه های کودکان: ۲۸)

شاعر در این قسمت نیز دست به ایجاد ترکیب جدیدی زده است.

۳-۲- هنجارگریزی دستوری

۱- یه خونه کرده برپا

یه خونه قد کف دست (مجید سیف، ۱۳۸۵: ۲)

شاعر با درهم ریختن و جابجایی اجزای فعل روی به هنجارگریزی دستوری آورده است.

۲- دید سگ قهوه ایی رنگ

می زد به استخوان چنگ (میرزایی، ۱۳۸۸: ۶)

در اینجا نیز جدایی عناصر سازنده ی ساختمان فعل باعث گردیده که شعر از زبان خودکار متمایز شود.

۳- ای درخت من بگو

با صدای کاغذی

چیست راز سبز این

برگهای کاغذی. (ناصر کشاورز، شعر کتاب، ۱۳۸۹: ۲۰)

جدایی صفت از موصوفش و فاصله افتادن بین آنها باعث هنجارگریزی دستوری شده است. در این قسمت، صفت «سبز» برای «برگها» است که بینشان فاصله افتاده.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۴- انگور برای من

یک میوهی خالی نیست

حبه حبه جان دارد... (ناصر کشاورز، شعر نگاه، ۱۳۸۹:۲۲)

استفاد از «حبه حبه» به عنوان قید تکرار به جای «تمام دانه‌های انگور» باعث هنجارگریزی دستوری شده است. شاعر با جابجا کردن مضاف و مضاف الیه در (نقره نعل) که در زبان خودکار با آن سرو کار نداریم، از زبان معیار دوری جسته است.

۵- تو هاون گرد و دراز

که تاپ و تاپ دارد آواز (محمد محمدی، ۱۳۷۳:۶)

جدایی مضاف و مضاف الیه باعث هنجارگریزی دستوری گردیده است. اسم «آواز» در زبان هنجار می‌بایست قبل از «تاپ و تاپ» بیاید که اینگونه نشده است و هنجارگریزی دستوری رخ داده است.

۳-۳- هنجارگریزی زمانی

۱- درخت سبزپوشم شکفته‌ام به گلشن

بهار غنچه‌بارم پر از شکوفه‌ام من (حمیرا شفاوردی، ۱۳۸۹:۲۸)

«گلشن» واژه‌ای قدیمی است که در زبان روزمره‌ی امروزی کاربرد چندانی ندارد.

۲- کنج اتاق نشسته بود

یه دزد رند ناقلا (منوچهر احترامی، دزد ده و مرغ فلفلی)

«رند» به معنای زیرک در گذشته به کار می‌رفت.

۳- خوش نقش و رنگی چو من

زیبای دشت و دمن

«دمن» واژه‌ای کهن است که به معنی دامنه دشت و یا مرغزار به کار می‌رفته است.

۴- من روی گل‌ها پر می‌کشم

به آن کلک سر می‌کشم (حمیرا شفاوردی، ۱۳۸۹:۱۷)

واژه‌ی «کلک» با توجه به معنا و مفهوم کل بندهای آورده شده، مفهوم خربزه‌ی نارس و یا غوزه‌ی پنبه نارس می‌باشد که کلمه‌ای کهن به

حساب می‌آید و در گویش روزمره‌ی کنونی کاربرد ندارد.

۵- آقا جولاهه سری بالا کرد (قصه‌های طوقی: ۱۳)

«جولاه» به معنی بافنده و نساج واژه‌ای کهن به نظر می‌رسد.

۳-۴- هنجارگریزی معنایی

۱- پرها ت چو رنگین کمون

دل‌م شده پریشون (اعظم چهارده چریک، ۱۳۸۷:۱۵)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

شاعر با تشبیه پر به رنگین کمان که در عالم معنی منطقی امکان پذیر نیست، به هنجار گریزی معنایی روی آورده است.

۲- ناگهان دو گرگی / دو گرگ بزرگی

از راه دور رسیدند / از خوشحالی خندیدند (ژیلا احمدی، ۱۳۸۱: ۶)

شخصیت بخشی به جانوران که در شعرهای کودکان به وفور یافت می شود یکی از راههای هنجار گریزی معنایی است.

۳- سحر که چشم خورشید / آهسته می شود باز (حمیرا شفاوردی، ۱۳۸۹: ۳۸)

جان بخشیدن به خورشید و دادن یک صفت ناممکن انسانی به آن باعث هنجار گریزی معنایی گردیده است.

۴- چرخ روزگار رو پاشنه می گشت / بهار کوچ می کرد از صحرا و دشت (مجید سیف، ۱۳۸۵: ۴)

استفاده از معنای استعاری «چرخ روزگار» که گردیدن ایام و گذر روز و شب را می رساند، و همچنین کوچ کردن بهار، که در واقع جان بخشیدن به یک مفهوم بی جان می باشد سبب هنجار گریزی معنایی در این قطعه از شعر شده است.

۵- ای همیشه در سکوت / پرصداتر از درخت (ناصر کشاورز، ۱۳۸۹: ۱۹)

در این شعر که توصیفی است از مفهوم «کتاب»، شاعر به کتاب جان می بخشد و با این کارش از هنجار معنایی موجود تخطی می کند.

۶- سب سرخ را وقتی / می شود سلامش کرد / بهتر است از اینکه / گاز زد تمامش کرد (ناصر کشاورز، ۱۳۸۹: ۲۲)

در اینجا نیز شاعر به یک شی بی جان، جان می بخشد و با او به صحبت می نشیند که در عالم واقعی امکان آن وجود ندارد.

۳-۵- هنجار گریزی سبکی

۱- یادت باشه پاییز میاد / برگای منو می ریزه / به روز میشه که خشک میشه / چوبم برات یه میزه (حمیرا شفاوردی، ۱۳۸۹: ۸۱)

استفاده از کلماتی که به صورت عامیانه استفاده می شود در این شعر باعث هنجار گریزی سبکی شده است.

۲- چوپونه کجاست؟ / تو صحراست (شکوه قاسم نیا، ۱۳۸۹: ۳۳)

استفاده از واژه «چوپون» که عامیانه ی واژه «چوپان» است هنجار گریزی سبکی را به وجود آورده است.

۳- دلش به تاپ تاپ افتاد / بید به جوجه هایش / دوباره دانه می داد. (مصطفی رحماندوست، ۱۳۸۹: ۲۸)

باز هم در اینجا استفاده از اصطلاح عامیانه ی (تاپ تاپ) باعث گردیده که شعر از سبک اصلی خود فاصله گرفته و روی به هنجار گریزی سبکی بیاورد.

۳-۶- هنجار گریزی گویشی

۱- بده به شعر یاف

پارچه بیافه (م. آزاد، ۱۳۵۱: ۱۱)

واژه ی «شعر» یک واژه ی عربی است به معنای «موی انسان یا جانور» که شاعر از آن برای هنجار گریزی گویشی استفاده کرده است.

۲- طوقی هم خندون

پارچه رو ورداشت

رفت پیش دورزی (م. آزاد، ۱۳۵۱: ۲۲)

«دورزی» به معنای خیاط و دوزنده ی لباس (فرهنگ معین: ۶۵۸) واژه ای ارمنی است که شاعر از آن در شعرش کمک گرفته است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۳- این همه قال و قشقرق / دلنگ دلونگ و تق تق... (مجید سیف، ۱۳۸۲:۷)

«قشقرق» واژه‌ای ترکی است به معنای جار و جنجال که به نظر می‌رسد یک کودک گروه سنی الف چندان با این واژه آشنا نباشد.

۴- گفت که باید برم من / به پیش مستی حسن

داداش بی بی خاتون / مردی خوب و مهربون (محمود میرزایی، ۱۳۸۸:۱۵)

«خاتون» از گویش ترکی است و به معنی خانوم در فارسی به کار می‌رود. هر چند که این واژه گویی بومی شده است اما برای یک کودک گروه سنی الف شاید یک هنجارگیزی گویشی محسوب شود.

۳-۷- هنجارگیزی آوایی

۱- اتل متل لنگه کفش / حسین میره باغ وحش

گورخر و شیر و فیل / با یک گوریل بنفش (شهرام صالحی، ۱۳۸۵:۱۹)

در اینجا شاعر واژه‌ی «گورخر» را که در زبان خود کار به صورت /gɒrɒxɒr/ (فرهنگ معین: ۱۲۹۸) تلفظ می‌شود به صورت

/gɒrɒxɒr/ آورده است که خود نوعی تخطی از قواعد آوایی محسوب می‌شود که شاعر برای حفظ وزن شعر به کار گرفته است.

۲- باغچه پر از گل‌های رز

یه سبد پر از گیلاس و موز (مجید سیف، ۱۳۸۵:۶)

همانطور که یک فارسی زبان می‌داند قافیه‌های این شعر هموزن نیستند و شاعر برای اینکه وزن شعری را حفظ کند، و معنا را نیز از دست ندهد مجبور به استفاده از هنجارگیزی آوایی در قافیه‌ی مصرع دوم می‌شود.

۳- ... بگو که همسرم میشی / رفیق و همراهم می‌شی (اعظم چهارده چریک، آقا فیل میخواد زن بگیره: ۱۵)

در اینجا نیز شاعر از قواعد آوایی رایج گریخته است و واژه‌ی «همراه» را به شکلی دیگر آورده است:

/hɒrɒhɒr/ > /hɒrɒhɒr/

۴- تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این قسمت از تحقیق، جدول‌ها و نمودارهایی برای کتابهای مورد مطالعه‌ی این پژوهش آورده شده‌اند. برای توضیح این جدولها باید گفت که در سه ستون مجزا طراحی شده‌اند که در ستون اول، نوع هنجارگیزی، در ستون دوم تعداد هنجارگیزی و در ستون سوم درصد هر نوع هنجارگیزی نسبت به کل هنجارگیزی‌ها نمایش داده می‌شوند. در ابتدای این بخش کتاب‌های شعر مربوط به بزرگسالان بررسی شده است که در ابتدایی ترین قسمت و به علت وجود تعداد هنجارگیزی بیشتر، کتاب "دیوان پروین اعتصامی" و سپس به همین منوال کتاب‌های "گزیده‌ی اشعار رهی معیری" در جایگاه دوم، "گزینه‌ی اشعار منوچهر شیبانی" در جایگاه سوم، "گزینه‌ی اشعار فریدون مشیری" در جای چهارم و "از آسمان سبز" اثر سلمان هراتی در جایگاه پنجم قرار دارند. به نظر می‌رسد که دو شاعر قصیده سرا و غزل‌سرای معاصر یعنی پروین اعتصامی و رهی معیری از تعداد هنجارگیزی‌های بیشتری در شعرشان استفاده کرده‌اند تا سه شاعری که شعر نو می‌گویند. البته باید این نکته را یادآور شد که در چاپ غزل و یا قصیده نسبت به شعر نو -با نوشتار خاص خودش- حجم شعری بیشتری در یک صفحه جا داده می‌شود.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

جدول ۴-۴-۱ تعداد و درصد هنجارگیزی‌های "دیوان پروین اعتصامی"

نوع هنجارگیزی	تعداد	درصد نسبت به کل هنجارگیزی‌های موجود
معنایی	۲۵۴	۴۷/۲۹
دستوری	۳۰	۵/۵۸
واژگانی	۵۵	۱۰/۲۴
گوشی	۳۷	۶/۸۹
سبکی	۵	۰/۹۳
نوشتاری	۰	۰
آوایی	۴۴	۸/۱۹
زمانی	۱۱۲	۲۰/۸۵
مجموع	۵۳۷	۱۰۰

از بررسی صفحه ی اول از کتاب دیوان پروین اعتصامی، همانگونه که در جدول مشاهده می شود، می توان نتیجه گرفت که استفاده از هنجارگیزی معنایی برای انتقال مفاهیم در شعر پروین نقشی اساسی داشته است به طوری که قریب به نیمی از کل هنجارگیزی‌ها در این حیطه رخ داده اند در بین انواع هنجارگیزی معنایی، استعاره، تشخیص و تشبیه بیشترین کاربرد را در شعر پروین داشته اند. در جایگاه دوم این آمار، هنجارگیزی زمانی است که توجه پروین نسبت به تاریخ و زبان گذشتگان ایران را نشان می دهد شاید بتوان به خوبی با این جدول "تعلیمی" بودن شعر پروین را نشان داد چرا که خواننده را وادار به تلاش بیشتر در جهت درک معنا و به درس گرفتن از تاریخ با آوردن "تلمیح" می کند. در جایگاه های بعدی هنجارگیزی آوایی و واژگانی هستند که شاعر تقریباً به اندازه ی مساوی از آنها سود جسته است. در جایگاه پنجم، هنجارگیزی گوشی است که بیشتر شامل واژه های عربی می شود و این خود تاثیر گوش عربی در شعر پروین را نمایان می سازد. هنجارگیزی دستوری با ۵ درصد، جایگاه ششم در هنجارگیزی های پروین را داراست و برای هنجارگیزی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

سبکی می‌توان گفت که پروین جز چند مورد خاص استفاده از کلمات عامیانه دیگر از سبک خاصی استفاده نکرده است و این خود یکنواختی سبکی شعر پروین را می‌رساند. پروین به خاطر نوع شعری که می‌سراید از هنجارگریزی نوشتاری استفاده نکرده است.

جدول ۴-۲ تعداد و درصد هنجارگریزی‌های "مجموعه اشعار رهی معیری"

نوع هنجارگریزی	تعداد	درصد نسبت به کل هنجارگریزی‌های موجود	جدول (۴-۲) نشان می‌دهد
معنایی	۲۰۳	۵۸/۳۳	که
دستوری	۲۱	۶/۰۳	
واژگانی	۴۷	۱۳/۵۰	
گوشی	۱۶	۴/۵۹	
سبکی	۰	۰	
نوشتاری	۰	۰	
آوایی	۶	۱/۷۲	
زمانی	۵۵	۱۵/۸۰	
مجموع	۳۴۸	۱۰۰	

هنجارگریزی معنایی با ۵۸ درصد کل هنجارگریزی‌های ۴۰ صفحه‌ای اول "مجموعه شعر رهی معیری" در جایگاه نخست عدول از قواعد زبان خودکار است. تشبیه و تشخیص دو صنعت مهم هستند که رهی معیری برای گریز از قواعد عمومی معنایی از آنها سود جسته است. در اینجا نیز توجه رهی به گذشته‌ی تاریخ و زبان ایران با به کار بردن تعداد زیاد هنجارگریزی زمانی در شعرش مشخص می‌شود. در جای بعدی هنجارگریزی واژگانی است که بیشتر ترکیبات جدید و بکر از سوی شاعر به چشم می‌خورد. رهی نیز مانند پروین از هنجارگریزی گوشی سود برده است و مانند او نیز بیشتر از گوش عربی در شعرش استفاده کرده است. هنجارگریزی دستوری با ۶,۰۳ درصد جایگاه پنجم قرار دارد. او نیز مانند پروین کمتر سعی دارد از قواعد دستوری بگریزد. از مهمترین اشکال پریز دستوری او می‌توان به جابجا کردن صفت و موصوف و همچنین جابجا کردن مضاف و مضاف الیه اشاره کرد. در رتبه‌ی ششم هنجارگریزی آوایی است و دو هنجارگریزی دیگر که سبکی و نوشتاری می‌باشند در جایگاه هفتم قرار دارند، در شعرش استفاده نشده است. شاید نوع شعر رهی که در قالب غزل است ایجاب می‌کند که از قواعد نوشتاری موجود پیروی کند و عدم استفاده از سبکی دیگر در شعرش، علاقه‌ی شاعر به یک سبک خاص را نشان می‌دهد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

جدول ۴-۴-۳ تعداد و درصد هنجارگزیری های "گزینه‌ی اشعار منوچهر شبیانی"

نوع هنجارگزیری	تعداد	درصد نسبت به کل هنجارگزیری های موجود
معنایی	۷۹	۳۹/۸۹
دستوری	۲۲	۱۱/۱۱
واژگانی	۲۸	۱۴/۱۴
گوشی	۱۴	۷/۰۷
سبکی	۷	۳/۵۳
نوشتاری	۳	۱/۵۱
آوایی	۹	۴/۵۴
زمانی	۳۶	۱۸/۱۸
مجموع	۱۹۸	۱۰۰

همانطور که جدول ۴-۴-۳ نشان می‌دهد هنجارگزیری معنایی با ۳۹٫۸۹ درصد از مجموع حرف اول را در شعرهای منوچهر شبیانی می‌زند. وی با بهره‌گیری بیشتر از صنایع تشبیه، استعاره و تضاد دست به هنجارشکنی زده است. در جای دوم هنجارگزیری زمانی است که شبیانی با استفاده از واژه‌های کهن به این مهم دست یازیده است. هنجارگزیری واژگانی در جایگاه سوم قرار دارد که در آن شبیانی با مهارت شاعرانه‌ی خود دست به خلق واژه‌ها و ترکیبات جدید زده است. هنجارگزیری گوشی در جایگاه چهارم قرار دارد. وی نیز به مانند رهی و پروین از واژگان عربی در شعرش استفاده کرده است. در جایگاه پنجم هنجارگزیری دستوری است و شبیانی با جابجا کردن عناصر فعلی جمله و همچنین جابجا کردن صفت و موصوف از این هنجارگزیری سود برده است. در جای ششم این ترتیب بندی هنجارگزیری آوایی است که شبیانی این کار را با حذف و یا اضافه کردن آوایی به واژه از آن استفاده کرده است. در جای هفتم هنجارگزیری سبکی وجود دارد که شاعر با استفاده از سبک و کلمات عامیانه در شعرش به هنجارگزیری سبکی روی آورده است. در جای آخر نیز هنجارگزیری نوشتاری است که شاعر از آن به میزان اندکی در شعر خود استفاده کرده است.

جدول ۴-۴-۴ تعداد و درصد هنجارگزیری های "گزینه‌ی اشعار فریدون مشیری"

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

درصد نسبت به کل هنجار‌گزینی‌های موجود	تعداد	نوع هنجار‌گزینی
۵۲	۹۱	معنایی
۱۰/۲۸	۱۸	دستوری
۱۴/۸۵	۲۶	واژگانی
۲/۸۵	۵	گوشی
۲/۸۵	۵	سبکی
۲/۲۸	۴	نوشتاری
۴	۷	آوایی
۱۰/۸۵	۱۹	زمانی
۱۰۰	۱۷۵	مجموع

در جدول ۴-۴-۴ شاهد آنیم که هنجار‌گزینی معنایی با نزدیک به ۵۲ درصد بیشترین کاربرد را در شعر فریدون مشیری داشته‌است. وی با استفاده از حس آمیزی، تضاد، تشبیه، استعاره و... دست به این نوع هنجار‌گزینی زده‌است. دو هنجار‌گزینی زمانی و واژگانی به طور مشترک جایگاه دوم را بین انواع هنجار‌گزینی‌ها در شعر فریدون مشیری دارند. او با استفاده از واژگان کهن و قدیمی و همچنین "تلمیح" شعر خود را از زبان مرسوم متمایز ساخته‌است. برای هنجار‌گزینی واژگانی در شعر او می‌توان به ساخت ترکیبات توصیفی زیبا و جدید او اشاره داشت. در جایگاه سوم، هنجار‌گزینی دستوری قرار گرفته‌است که نشان می‌دهد وی نسبت به شاعران قبلی ذکر شده تمایل بیشتری نسبت به گریز از قواعد دستوری رایج نشان داده‌است. مشیری با ترفندهای جابجایی اجزای جمله، جابجایی اجزای فعل، جابجایی صفت و موصوف در یک ترکیب وصفی و... شعر خود را زیبا ساخته‌است. در جای چهارم، هنجار‌گزینی گوشه‌گویی واقع شده‌است که مانند شاعران ذکر شده قبلی، واژه‌هایی از گویش عربی استفاده کرده‌است با این تفاوت که مقدار آن ناچیز به نظر می‌رسد. وی در شعر خود از واژه‌ها و ساختارهای عامیانه استفاده کرده‌است که باعث هنجار‌گزینی سبکی در آن شده‌است و از نظر بسامد در جایگاه پنجم قرار دارد. هنجارشکنی آوایی در جای ششم این طبقه‌بندی با ۴ درصد جای دارد و در جایگاه هفتم این هنجار‌گزینی‌ها، هنجار‌گزینی نوشتاری قرار دارد که برخلاف شاعران ذکر شده قبلی مشیری از آن در شعرش استفاده کرده‌است. اگر بتوانیم هنجار‌گزینی نوشتاری را القا یک مفهوم به ذهن خواننده از طریق انحراف از سبک نوشتاری رایج بدانیم، مشیری در چند مورد به صورت زیبایی دست به این کار زده‌است.

جدول ۴-۴-۵ تعداد و درصد هنجار‌گزینی‌های "از آسمان سبز"

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

درصد نسبت به کل هنجار گریزی های موجود	تعداد	نوع هنجار گریزی
۵۵/۰۳	۷۱	معنایی
۵/۴۲	۷	دستوری
۱۰/۰۷	۱۳	واژگانی
۶/۹۷	۹	گوشی
۲/۳۲	۳	سبکی
۳/۱	۴	نوشتاری
۲/۳۲	۳	آوایی
۱۴/۷۲	۱۹	زمانی
۱۰۰	۱۲۹	مجموع

همانگونه که جدول ۴-۴-۵ نشان می دهد هنجار گریزی معنایی به مانند دفعات و جدول های گذشته در جایگاه اول قرار دارد یعنی حربه‌ی اصلی این پنج شاعر در سرایش شعر است. استفاده‌ی زیاد سلمان هراتی از صنعت "استعاره" باعث شده است که مخاطب در درک معنای شعرش بیشتر به چالش کشیده شود. از دیگر صنایع استفاده شده در این هنجار گریزی در شعر هراتی، می توان به تشبیه، ایهام، تضاد و... اشاره داشت. در جایگاه دوم این طبقه بندی هنجار گریزی زمانی با ۱۴ درصد قرار دارد. وی نیز با استفاده از واژه های قدیمی تر و آوردن "تلمیح" در شعرش دست به هنجار گریزی زمانی زده است. در جایگاه سوم، هنجار گریزی گوشی قرار دارد که نسبت به چهار شاعر ذکر شده قبلی دو تفاوت دارد: یکی اینکه وی بهره‌ی بیشتری از هنجار گریزی گوشی نسبت به آنها برده است و دیگری اینکه به جز گویش عربی، وی از واژه‌هایی از دیگر گویش‌ها نیز استفاده کرده است که در آثار قبل دیده نمی شد و از آن جمله می توان به گویش های انگلیسی و فرانسوی اشاره کرد. در جایگاه چهارم از این طبقه بندی، هنجار گریزی واژگانی واقع است که در آن هراتی با ساختن واژه‌ها و ترکیبات اضافی و توصیفی و همچنین اضافه کردن وند خاصی به برخی از کلمات که در زبان هنجار رایج نیست دست به هنجار گریزی واژگانی زده است. در جایگاه پنجم، هنجار گریزی دستوری با ۵,۲۶ درصد قرار دارد که بیشتر شامل جابجایی عناصر تشکیل دهنده‌ی ترکیبات وصفی و اضافی است. در جای ششم، هنجار گریزی نوشتاری است که ۳ درصد از هنجار گریزی‌ها را به خود اختصاص داده است. و در جایگاه هفتم به طور مشترک هنجار گریزی های سبکی و آوایی جای دارند. می توان گفت که توجه شاعر به القا معنا از اهمیت بیشتری برخوردار است تا شکل ظاهری و نابهنجاری های آوایی.

جدول ۴-۴-۶ تعداد و درصد هنجار گریزی در شعر بزرگسالان

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

نوع هنجار گریزی	تعداد	درصد نسبت به کل هنجار گریزی های موجود
معنایی	۶۹۸	۵۰/۳۲
دستوری	۹۸	۷/۰۶
واژگانی	۱۶۹	۱۲/۱۸
گویی	۸۱	۵/۸۳
سبکی	۲۰	۱/۴۴
نوشتاری	۱۱	۰/۷۹
آوایی	۶۹	۴/۹۷
زمانی	۲۴۱	۱۷/۳۷
مجموع	۱۳۸۷	۱۰۰

با توجه به آمار ارائه شده در جدول ۴-۴-۶ که حالت کلی درصدها و تعداد هنجار گریزیها در شعر بزرگسالان- با توجه به آثار مطالعه شده - را نمایش می دهد، هنجار گریزی معنایی در این آثار از اهمیت وافری برخوردار است و این شاعران با صنایع مختلف گریز از هنجارهای معنایی موجود توانستند به این مهم دست یابند: از جمله صنایع ادبی به کار گرفته شده توسط این شاعران می توان به تشبیه، استعاره، حس آمیزی، ایهام، تضاد و... اشاره داشت که در این بین نیز از تشبیه بیشترین کمک را گرفته اند. در جایگاه دوم این طبقه بندی، هنجار گریزی زمانی قرار دارد که ۱۷,۳۷ درصد از کل هنجار گریزی ها را به خود اختصاص می دهد و این بدان معنی است که شاعران ذکر شده علاقه ی زیادی به استفاده از واژه ها و وقایع گذشتگان دارند و از این راه پیوندی بین نسل گذشته و نسل معاصر ایجاد کرده اند و از جهتی علاقه ی آنها را به فرهنگ گذشته ی خود، نشان می دهد.

در جایگاه سوم، هنجار گریزی واژگانی با ۱۲,۱۸ درصد قرار دارد که اشتیاق این شاعران را برای خلق واژه های جدید نشان می دهد. شاید سن مخاطبان این اشعار به شاعر این اجازه را می دهد که چنین اتفاقی رخ دهد و آنها از ترکیبات و واژه های جدیدی استفاده کنند که در عین حال نو بودن، قابل درک برای مخاطبان نیز باشد. بیشتر این نوآوری ها در ترکیبات وصفی و اضافی جدید و گاهی اضافه کردن وندهای خاص به کلماتی که در حالت عادی آن وند را نمی گیرند، اعمال شده است. در جایگاه چهارم این طبقه بندی، هنجار گریزی دستوری است که ۷,۰۶ درصد از کل هنجار گریزی ها را به خود اختصاص داده است. این شاعران بدون این که خللی در القا معنی به ذهن خواننده وارد کنند ساختارهای دستوری رایج را با استفاده از ترفندهای خاص خودشان، تغییر داده اند که از این بین می توان به رایج ترین آنها: جابجایی موصوف و صفت در یک ترکیب وصفی، جابجایی مضاف و مضاف الیه در یک ترکیب اضافی و جابجایی عناصر فعلی در یک جمله اشاره کرد. در جای پنجم از این هنجار گریزی ها، هنجار گریزی گویشی با میزان ۵,۸۳ است که لازم به ذکر است این

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

شاعران بیشتر با استفاده از گویش عربی در شعرشان، دست به این نوع هنجارگریزی زده‌اند. شاید آمیختگی زبان عربی به فارسی و استفاده‌ی زیاد این کلمات در زبان روزمره، عاملی باشد که این شاعران به صورت ناخودآگاه روی به استفاده از کلمات این گویش بیاورند هرچند که در پاره‌ای از موارد نیز از گویش‌های دیگری مثل کردی، ترکی، مغولی، انگلیسی، فرانسوی و روسی استفاده گردیده‌است.

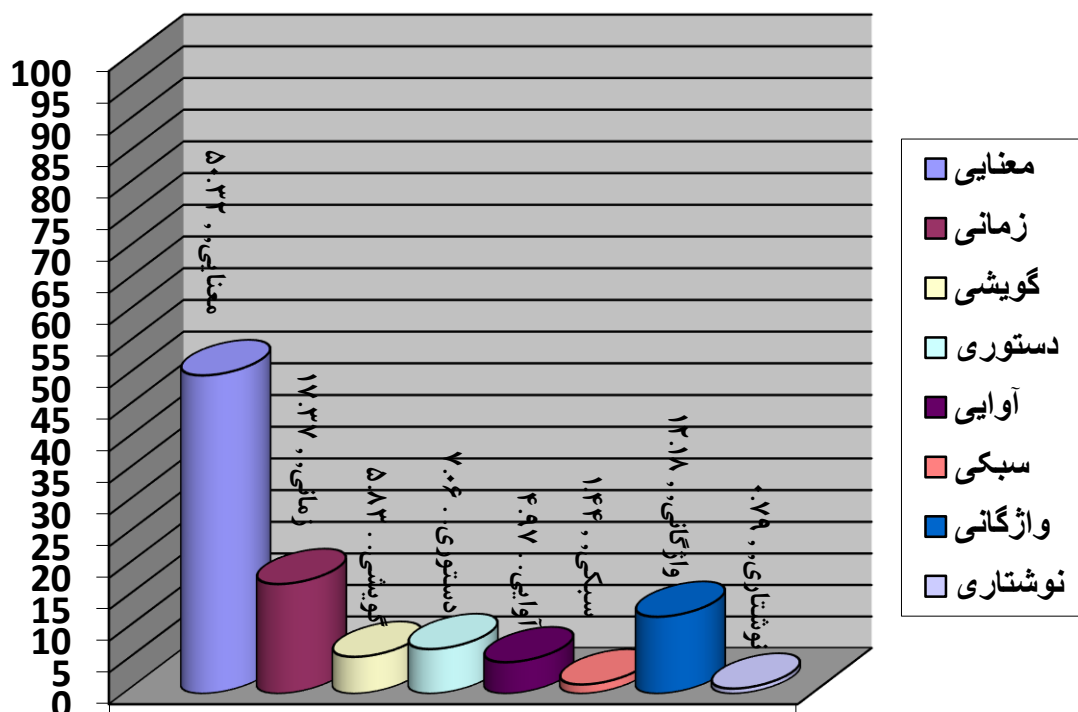
هنجارگریزی آوایی با ۴,۹۷ در جای پنجم این رتبه بندی قرار دارد. این شاعران با برخی از شگردها توانسته‌اند از قواعد آوایی رایج برای ادای کلمات بگریزند. از جمله تغییرهای آوایی که صورت داده اند حذف واکه، اضافه کردن واکه و تغییر واکه را می‌توان نام برد. در جایگاه هفتم، هنجارگریزی سبکی با ۱,۴۴ درصد کل هنجارگریزی‌هاست. این شاعران با استفاده از واژه‌ها و ساخت‌های عامیانه در شعرشان دست به این نوع هنجارگریزی زده‌اند. در جای آخر این رتبه‌بندی، هنجارگریزی نوشتاری قرار دارد که کمتر از یک درصد کل هنجارگریزی‌ها را به خود اختصاص داده است و در این مورد می‌توان این نکته را یاد آور شد که در اشعاری به سبک‌های غزل و قصیده که نوشتار قدیمی خود را دارند نمی‌توان انتظار هنجارگریزی نوشتاری داشت ولی در حالت کلی با نوشتار غیر شعری - نثر - تفاوت دارند. اما اشعار نو بنا به تفاوت نوشتاری‌شان نسبت به غزل و قصیده، می‌توانند از این نوع هنجارگریزی برخوردار باشند.

نمودار ۴-۱-۴ نشان دهنده‌ی بسامد انواع هنجارگریزی‌های رایج در شعر بزرگسالان است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

نمودار ۴-۴-۱- بسامد انواع هنجارگریزی ها در شعر بزرگسالان

جدول ۴-۴-۷ تعداد و درصد هنجارگریزی در شعر کودکان

نوع هنجارگریزی	تعداد	درصد نسبت به کل هنجارگریزی های موجود
معنایی	297	51/11
دستوری	9	1/54
واژگانی	8	1/37
گویشی	23	3/95

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۳۶/۳۱	۲۱۱	سبکی
۰	۰	نوشتاری
۱/۵۴	۹	آوایی
۴/۱۳	۲۴	زمانی
۱۰۰	۵۸۱	مجموع

همانطور که در جدول ۴-۴-۸ می‌بینیم، هنجارگریزی معنایی با ۵۱,۱۱ درصد از مجموع، بیشترین تکرار را در آثار سردوده شده بری کودکان دارد. هنجارگریزی معنایی در شعر کودکان نیز بیشتر از طریق ترفندهای ادبی مثل تشبیه، تضاد و تشخیص صورت گرفته است و برای تشخیص می‌توان گفت که شاعر این نوع شعرها با جان دادن به حیوانات، میوه‌ها، گیاهان و اشیای پیرامونی کودک سعی در ایجاد این هنجارگریزی کرده‌اند. در جایگاه دوم این طبقه‌بندی، هنجارگریزی سبکی با ۳۶,۱۴ درصد بیشترین آمار را به خود اختصاص داده است و به نظر می‌رسد با توجه به سن کودک قابل توجیه باشد چراکه کودک در این سن بیشتر در معرض زبان عامیانه و محاوره‌ای رایج قرار دارد و بهتر می‌تواند آن را درک کند از اینرو شاعر با استفاده کردن از زبان عامیانه در شعرش او را بیش از پیش به خود جلب می‌کند.

در جای سوم از هنجارگریزی‌ها، هنجارگریزی زمانی قرار دارد.. و ۴,۱۳ درصد از کل هنجارگریزی‌ها را به خود اختصاص داده‌است. شاید باور اینکه در شعر کودکان واژه‌های قدیمی وجود داشته باشد سخت باشد اما واژه‌هایی از روزگاران پیش در شعر کودکان نیز یافت می‌شود.

در جای چهارم هنجارگریزی گویشی واقع شده است و ۳,۹۵ درصد از کل هنجارگریزی‌ها را به خود اختصاص داده‌است. در مورد هنجارگریزی گویشی در آثار شعری مطالعه شده با مخاطب کودک می‌توان گفت شاعر از واژه‌هایی از گویش‌های دیگر استفاده کرده است که بیشتر نام اشیا و یا چیزهایی است که کودک با آنها سر و کار دارد.

هنجارگریزی دستوری با ۱,۷۲ درصد در جای پنجم قرار دارد و بیشتر از طریق جابجایی صفت و موصوف و مضاف مضاف الیه صورت گرفته است. شاید درصد کم این نوع هنجارگریزی اقتضای سنی مخاطب باشد چرا که شاید کودک در درک پیچیدگی‌های دستوری عاجز باشد.

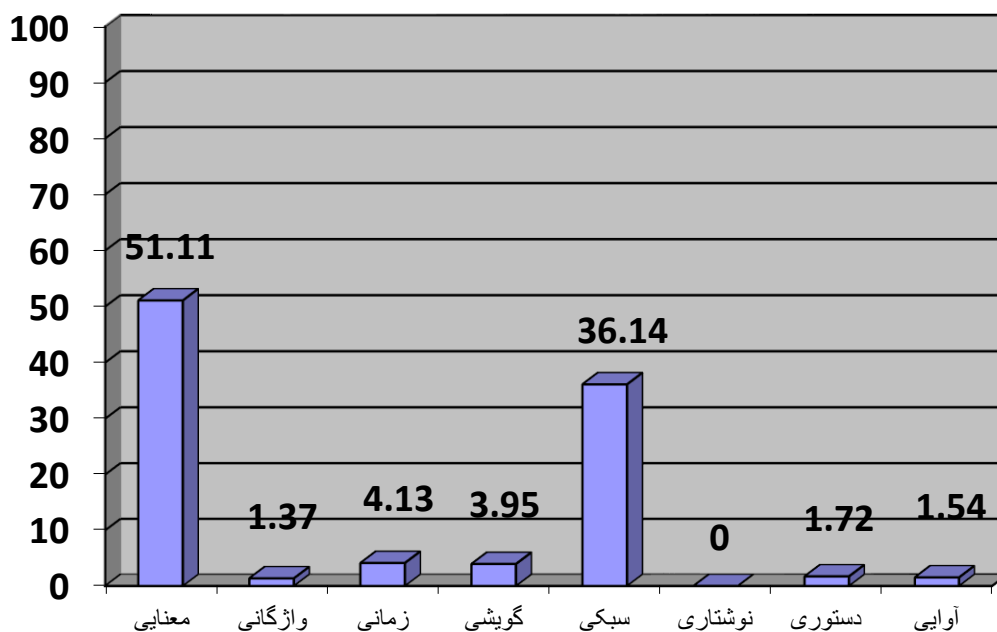
در جایگاه ششم این رتبه‌بندی، هنجارگریزی آوایی وجود دارد که ۱,۵۴ درصد از مجموع را دارد. این نوع هنجارگریزی در شعر کودک بیشتر با حذف یک واکه از یک واژه و یا تغییر کلی یک واکه در واژه صورت گرفته است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در جایگاه هفتم، هنجار گریزی واژگانی قرار دارد و ۱,۳۷ درصد از هنجار گریزی‌ها را شامل می‌شود. در پایان نیز هنجار گریزی نوشتاری وجود دارد که هیچ موردی از آن در شعرهای ذکر شده یافت نشد. نا آشنایی کودک با نوشتار در این سن شاید عامل اصلی به کار نبردن آن در شعر توسط شاعر باشد. چگونه می‌توان از هنجار گریزی نوشتاری در شعر استفاده کرد در صورتی که مخاطب آن شعر هنوز با الفبای نوشتاری آشنا نیست.

در حالت کلی می‌توان گفت که شاعران شعرهای کودک مورد مطالعه قرار گرفته‌شده، بیشتر از دو نوع هنجار گریزی معنایی و سبکی در شعرشان استفاده کرده‌اند و در مجموع، این دو هنجار گریزی حدود ۸۸ درصد از کل هنجار گریزی‌ها را به خود اختصاص داده‌اند که آمار قابل توجهی است. لازم به ذکر است که شعر کودکان از هفت هنجار گریزی سود می‌برد؛ اما به جز موارد معنایی و سبکی که حجم و سبکی را به خود اختصاص می‌دهند، انواع دیگر هنجار گریزی‌ها در این گونه شعر از بسامد کمی برخوردار است بسامد کلی انواع هنجار گریزی‌ها در شعر کودک از طریق نمودار ۴-۴-۲ قابل دیدن است.

نمودار ۴-۴-۲ بسامد انواع هنجار گریزی در شعر کودک

۵- نتیجه گیری

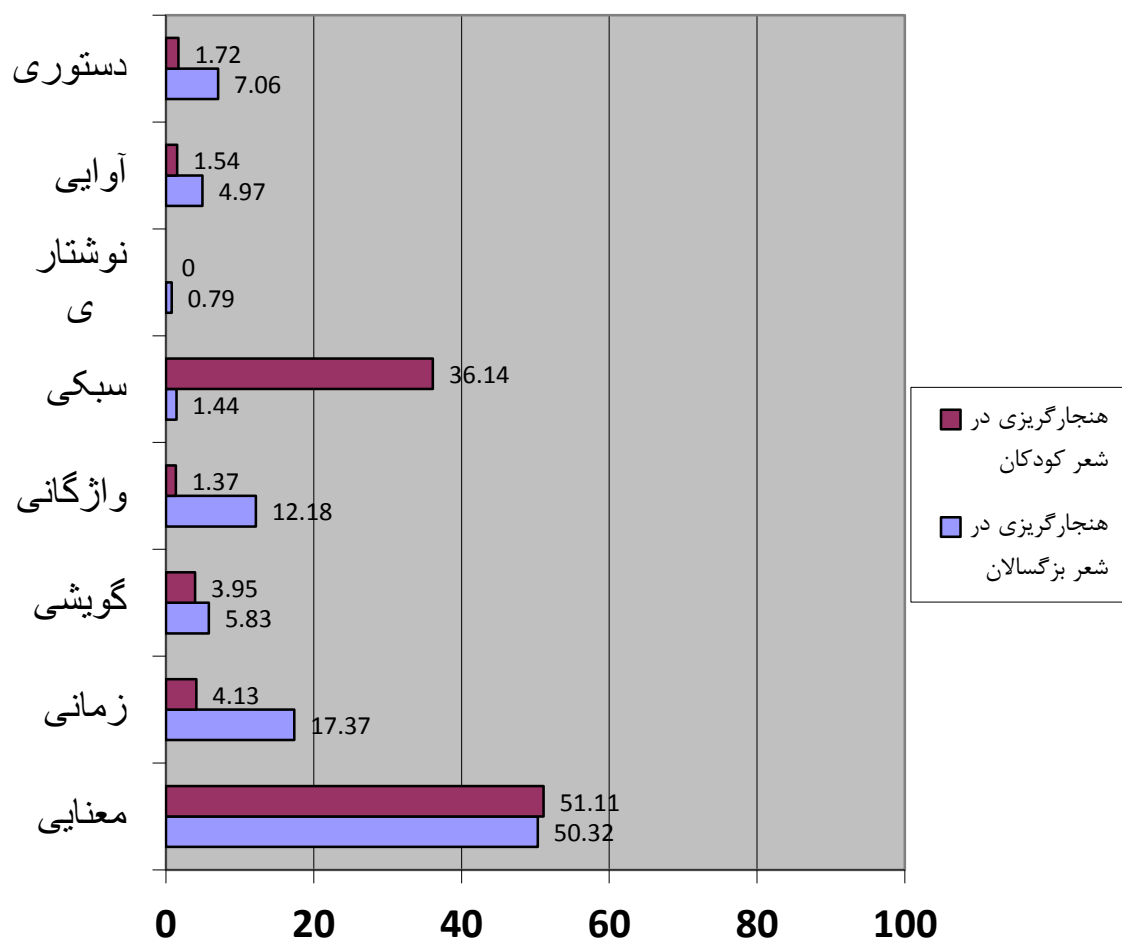
۵-۱- مقایسه شعر بزرگسالان و کودکان با بسامد هنجار گریزی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در این قسمت از تحقیق دو گونه‌ی شعری کودکانه و بزرگسال بر اساس میزان به کارگیری انواع هنجارگیزی‌ها با هم مقایسه می‌شوند و از طریق نمودار مقایسه‌ای وجود شباهت‌ها و یا تفاوت‌های آنها مشخص می‌شود و تک تک هنجارگیزی‌ها به صورت موازی با هم مقایسه می‌گردند.

نمودار ۴-۵-۱ مقایسه بسامد انواع هنجارگیزی در شعر کودکان و بزرگسالان

۱- هنجارگیزی معنایی: همانطور که نمودار ۴-۵-۱ نشان می‌دهد، پرکاربردترین نوع هنجارگیزی هم در شعر بزرگسالان و هم در شعر کودکان، هنجارگیزی معنایی است. یعنی اینکه به همان نسبت که بزرگسالان می‌توانند معنا را با تغییری که از طریق هنجارگیزی در آن صورت گرفته درک کنند، کودکان نیز قادر به انجام چنین امری هستند ولی باید این نکته را یادآور شد که برخی از صنایع

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هنجار‌گزینی معنایی از قبیل حس آمیزی، استعاره، ایهام و... کمتر در شعر کودکان دیده می‌شود. اما برخی از صنایع از قبیل تشبیه، تشخیص و تضاد به صورت مشترک دیده می‌شود. از منظر هنجار‌گزینی معنایی هر دو نوع شعر شبیه به هم هستند و در جایگاه نخست قرار دارند.

۲- هنجار‌گزینی زمانی: با توجه به نمودار ۴-۵-۱ در آثار مطالعه‌شده در اشعار بزرگسالان این نوع هنجار‌گزینی در جای دوم قرار دارد در صورتی که در اشعار بررسی شده با مخاطب کودک، در جای سوم است.

این دو گونه‌ی شعری از منظر هنجار‌گزینی زمانی با هم متفاوتند، در یکی بیشتر و در یکی کمتر دیده می‌شود.

۳- هنجار‌گزینی گویشی: با توجه به نمودار ۴-۵-۱ و با توجه به آثار مطالعه‌شده هنجار‌گزینی گویشی در اشعار بزرگسالان نسبت به اشعار سروده‌شده برای کودکان بیشتر دیده می‌شود هرچند که بسامدهای آنان نزدیک به هم است. در اشعار بزرگسالان بیشترین حجم کلمات استفاده‌شده از گویش‌های دیگر، مربوط به گویش عربی است و هم شامل کلمات با معنی ملموس و عینی و هم شامل کلمات با معانی انتزاعی می‌شود درحالی که اشعار کودکان از گویش‌های متنوع‌تری سود جستند. در اشعار کودکان بیشتر کلماتی که از دیگر گویش‌ها استفاده می‌شود نام اشیا و یا معنی آشکار و ملموس دارند.

۴- هنجار‌گزینی واژگانی: با توجه به نمودار ۴-۵-۱ در شعر بزرگسالان این نوع هنجار‌گزینی بیشتر به چشم می‌خورد و شعر کودک کمتر آن را در خود دیده است. شاید جدید بودن واژگان خلق شده که گاهی معانی جدیدی به خود می‌گیرند با توجه به سن مخاطبان این آثار قابل توجه باشد. با توجه به آثار مطالعه‌شده، شاعران شعر بزرگسال علاقه‌ی بیشتری به خلق واژه‌ها و خصوصاً ترکیبات وصفی و اضافی نشان داده‌اند و با این کار بان خود را از زبان خودکار متمایز ساخته‌اند.

۵- هنجار‌گزینی سبکی: همانطور که نمودار مقایسه‌ای ۴-۵-۱ نشان می‌دهد در آثار مطالعه‌شده، شاید یکی از عمده‌ترین تفاوت‌های میان شعر کودکان و بزرگسالان همین هنجار‌گزینی سبکی باشد چرا که تفاوت فاحشی میان بسامد آن در شعر کودک و بزرگسال دیده می‌شود. استفاده از هنجار‌گزینی سبکی در شعر کودکان نزدیک به ۲۵ برابر بیشتر از استفاده‌ی آن در شعر بزرگسالان است. شاید مهم‌ترین دلیل گرویدن شاعران شعر کودک به این هنجار‌گزینی اقتضای سنی کودک باشد چرا که کودک در این سن بیشتر در معرض سبک عامیانه‌ی سخن است تا سبکی دیگر.

۶- هنجار‌گزینی نوشتاری: با توجه به نمودار ۴-۵-۱ در آثار مطالعه‌شده هنجار‌گزینی نوشتاری در شعر کودک دیده نمی‌شد در حالی که همین هنجار‌گزینی با بسامدی بسیار کم در آثار شعر بزرگسالان وجود داشت و این خود یکی از تفاوت‌های اساسی میان شعر کودک و بزرگسال است. اگر براساس تعریف صفوی هنجار‌گزینی نوشتاری را استفاده از نوشتار برای درک معنی ثانویه از یک واژه بدانیم، همچنین چیزی در شعر کودکان رخ نداده است ولی در شعر بزرگسالان شاهد مواردی بودیم که شاعر با سبک نوشتاری جدید و منحصر به فردی می‌خواست معنی خاصی را به ذهن خواننده متبادر سازد. شاید یکی از دلایل استفاده نکردن شاعران شعر کودک از این هنجار‌گزینی، نا آشنا بودن مخاطبش با نوشتار باشد چرا که کودک در این سن با الفبا و در کل با نوشتار آشنایی کامل ندارد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۷- هنجارگریزی آوایی: این هنجارگریزی در آثار مورد مطالعه در شعر بزرگسالان بیشتر دیده می‌شد و نزدیک به سه برابر نسبت به همین هنجارگریزی در شعر کودکان بوده است. مهمترین عامل دست زدن شاعر به این نوع هنجارگریزی حفظ وزن شعری بوده است و این مهم را از طریق ترفندهایی از قبیل حذف یک واژه از یک واژه، تغییر اساسی واژه و اضافه کردن واژه‌ای به واژه انجام می‌شد.

۸- همانطور که نمودار مقایسه‌ای ۴-۵-۱ نشان می‌دهد، هنجارگریزی دستوری در شعر بزرگسالان حدود ۵ برابر بیشتر نسبت به همین هنجارگریزی در شعر کودکان است. شاید درک و فهم ساختارهای پیچیده و جدید توسط کودک که با گوش او آشنایی ندارد یکی از عوامل مهمی باشد که این شاعران کمتر از ساختار شکنی دستوری استفاده کرده‌اند.

در پایان اگر بخواهیم این مقایسه در آثار مطالعه‌شده را بر اساس سلسله مراتب وقوع هنجارگریزی‌ها در شعر انجام دهیم، شعر بزرگسالان شعری است با این ترتیب وقوع:

۱- معنایی ۲- زمانی ۳- واژگانی ۴- گویشی ۵- آوایی ۶- دستوری ۷- سبکی ۸- نوشتاری

اما برای شعر کودکان چنین خواهیم داشت:

۱- معنایی ۲- سبکی ۳- زمانی ۴- گویشی ۵- آوایی ۶- دستوری ۷- واژگانی

از لحاظ ترتیبی در موارد اول، پنجم و ششم شبیه همدیگر هستند و در بقیه موارد متفاوت. شاید برای متون مطالعه شده در این تحقیق و بسامد هنجارگریزی‌ها در این دو گونه‌ی شعری بتوان گفت که شعر کودک شعری است معنا دار با سبک عامیانه و برای شعر بزرگسالان شعری معنایی با علاقه به پیوند با گذشته در نظر گرفت. در مجموع تعداد هنجارگریزی‌های به کار رفته در شعر کودکان خیلی کمتر از تعداد آن در شعر بزرگسالان بود. بر اساس آمار موجود شاید بتوان گفت که شعر بزرگسال حدود دو ونیم برابر هنجارگریزتر از شعر سروده شده برای کودکان بود و این خود بر اساس تعریف هنجارگریزی و سن مخاطبان می‌تواند قابل قبول باشد.

منابع و مأخذ

- ۱- آزاد، م (۱۳۵۱). قصه‌ی طوقی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان، چاپ دوم، تهران.
- ۲- احمدی، ژیلا (۱۳۸۱). نمکی و هفت کوتوله، انتشارات آوای نور، تهران.
- ۳- چهارده چریک، اعظم (۱۳۸۶). آقا فیل میخواد زن بگیره. تهران: نیلی
- ۴- رحماندوست، مصطفی (۱۳۶۸). ادبیات کودکان و نوجوانان، نشر ایران، تهران.
- ۵- سجودی، فرزاد (۱۳۷۷). "هنجارگریزی در شعر سهراب سپهری" کیهان فرهنگی شماره‌ی ۱۴۲
- ۶- سیف، معجد (۱۳۸۲). حسنی با یک دوچرخه، انتشارات سپیده، چاپ دوم، تهران.
- ۷- _____ (۱۳۸۵). گوگولی که سرما خورده، انتشارات فرگام، تهران.
- ۸- _____ (۱۳۸۵). گوگولی از بس که شنگوله، انتشارات فرگام، تهران.
- ۹- شفارودی، حمیرا (۱۳۸۹). ۱۰۸ ترانه‌های کودکان، انتشارات آدینا، تهران.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

- ۱۰- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۲). صور خیال در شعر فارسی، چ پنجم، آگاه تهران،
 - ۱۱- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۷). هزاره دوم آهوی کوهی، چاپ سوم، تهران.
 - ۱۲- شمیسا، سیروس (۱۳۷۸). نقد ادبی، تهران، فردوس، چاپ اول.
 - ۱۳- صفوی، کورش (۱۳۷۳). از زبانشناسی به ادبیات، تهران، چشمه.
 - ۱۴- صالحی، شهرام (۱۳۸۹). کتاب های کودک. تهران: نیک پی
 - ۱۵- قاسم نیا، شکوه (۱۳۸۹). ما و ماهی. تهران: قدیانی
 - ۱۶- کشاورز، ناصر (۱۳۸۹). شعر کتاب. تهران: طلوعی
 - ۱۷- گلشیری، هوشنگ (۱۳۸۰). در ستایش شعر سکوت. تهران: نیلوفر
 - ۱۸- محمدی، محمد (۱۳۷۳). درخت خرما و بزی، انتشارات وزارت ارشاد، مشهد.
 - ۱۹- مدرسی، فاطمه و یاسینی، امید (۱۳۸۷) "تحلیل تحول آرایه های زیباشناختی در شعر معاصر"، فصل نامه‌ی پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره‌ی ۱۳.
 - ۲۰- معین، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ معین (فارسی)، انتشارات نوبهار، چاپ سوم، تهران.
 - ۲۱- میرزایی دلاویز (۱۳۸۸). محمود. بی بی خاتون و گریه‌ی ملوس، نشر شهرزاد، تهران، ۱۳۸۸.
 - ۲۲- نفیسی، آذر (۱۳۶۸). "آشنایی زدایی در ادبیات" ماهنامه‌ی کیهان فرهنگی، سال ۶، شماره‌ی ۲
 - ۲۳- نبوی، مهران و بهزاد مهاجر، (۱۳۷۶). به سوی زبانشناسی شعر، تهران، مرکز، چاپ اول.
 - ۲۴- هارلند، ریچارد (۱۳۸۲). درآمدی تاریخی بر نظریه‌ی ادبات از افلاطون تا بارت، گروه ترجمه‌ی شیراز، علی معصومی و دیگران، زیر نظر شاپور جورکش، تهران، چشمه.
- 25- Leech, G. H. (1969). Linguistic Guide to English Poetry, N.Y: Longman.